Емил Георгиев (София)

ВЪЗНИКВАНЕТО НА ПРЕСЛАВСКАТА КНИЖОВНА ШКОЛА

Проблемите, които възникването на Преславската книжовна школа поставя, досега не са били придмет на специално проучване. Кога точно и как възниква школата, кои са нейните основатели, ръководители и първи представители, каква дейност развиват те, какво място заема школата като цяло в обществения и културен живот на средновековна България — това са въпроси, които чакат отговор. Може би някои мислят, че източниците не предлагат достатъчно данни за тяхното решение, но струва ми се, повечето специалисти — историци и филолози — се задоволявт с едно en gros взето решение: след смъртта на великия просветител на славяните Методий в България идват прогонените от Велика Моравия негови и на брат му Константин-Кирил Философ ученици Климент и Наум. Възползувал се от тяхното идване, българският княз Борис задържа в Преслав Наум, за да основе тук едно културно средище — книжовна школа и натоварва Климент да основе второ културно средище — книжовна школа в Охрид.

Мисля, че е крайно време възникването на Преславската книжовна школа да получи едно по-широко, по-пълно осветление.

Климент и Наум идват в България от Велика Моравия след 885 г. (годината на смъртта на Методий смятаме в 886 г.), след като известно време са водили борба за делото на своите учители в далечната славянска земя, били са подложени на преследвания и са лежали в тъмница. От покръстването на България до това време вече са изтекли цели две десетилетия — нима княз Борис, който проявява такава инициатива и далновидност, не е почувствувал през тези десетилетия нужда от един център, от който да дирижира своята църковна и просветна политика? Две десетилетия са доста дълъг период, за да не стигне до Борисовата столица и слухът за дейността на Кирил и Методий в България (имам предвид дейността на Кирил в България — в долината на р. Брегалница, оповестена от Краткото Кирилово житие), във Велика Моравия и в княжеството на Коцел. Стремейки се към създаването на самостоятелна българска църква, Борис е бил обърнат с лице към Кирило-Методиевото дело.

Ние не разполагаме с ясни, преки свидетелства за това, че княз Борис е изпращал хора да търсят *славянски* учители за българския народ, тъй както разполагаме с известието на житията, че моравският княз Ростислав е подирил такива от Византия. Но съществуват факти, които говорят за стремежа му да получи „способни наставници“ на новото учение и да обособи българската църква и култура, като ги славянизира.

Още веднага след приемането на християнството Борис се обръща и към византийския патриах Фотий, и към римския папа Николай с въпроси и искания, които са насочени не само към разясняването на някои положения

в християнската религия и устройството на християнската църква и християнизираната държава, но имат за цел и удовлетворяването на една упорита и важна държавна мисъл — организирането на самостоятелна българска църква и самостоятелен християнски държавен и културен живот. Фотий отговаря на Борис с дълго послание, носещо наслова „До пресветлия, чутовен и възлюбен духовен наш син Михаил, от бога княз български“[1]. Папа Николай му изпраща своите известни „Отговори“, издадени с наслова „Отговорите на папа Николай до допитванията на българите“[2]. Борис ги е получил по своите посланици, които изрично са предявили искане пред папата да изпрати на българите способни наставници на християнското учение[3]. Такива наставници Борис е поискал и от Лудвик Немски, с когото бил свързан с мирен договор[4]. Не може да има никакво съмнение, че такива наставници Борис е поискал и от Византия.

За желанието на Борис да има *славянски* просветители свидетелствува изрично Климентовото пространно житие. Тук се разказва, че когато бягащите от Моравия Методиеви ученици стигнали в Белград, тогава пограничен български град, боритарканът, като разбрал какви са дошлите в поверения му град странници, ги изпратил на Борис, понеже знаел, „че Борис жадувал за такава мъже“ и ги търсел с „горещо желание“[5].

Силното желание на Борис да получи „наставници“, които напълно ясно, на разбираем за народа език са могли да извършват богослужението и изобщо да организират българския църковен, културен и книжовен живот върху основата на славянския език, удовлетворява Византия, която и друг път се е отзовавала на подобни домогвания на по-близки и по-далечни владетели и народи, но чак тогава, когато първоучителят Методий, вече като моравски архиепископ, посещава заедно със свои ученици Цариград и когато на патриаршеския престол отново бива възвърнат Фотий, провеждащ политика на разпространение на християнството на народен език.

Според Методиевото пространно житие византийският император (тогава Василий) изпратил писмо на Методий, с което го повикал във Византия: „Отче честни, много желая да те вида; та сътвори добро, потруди се да дойдеш при нас, да те видим, докато си на тоя свят и да приемем твоята молитва“[6].

Методий изпълнил желанието на императора (разбирай византийските управници — преди всичко Фотий) и отишъл в Цариград, придружен от свои ученици. Тук византийските управници, и несъмнено преди всичко Фотий, похвалили неговото учение и задържали от учениците му „поп и дякон с книги“. Житиеписецът пише: „Като отиде веднага там, царят го прие с голяма чест и радост и като похвали учението му, задържа от учениците му поп и дякон с книги“[7]. Книгите несъмнено са били славянски.

Трябва да припомним, че Пространните жития на Кирил и Методий са два паметника, които в най-голяма степен вярно предават историческите факти. Те са били писани от непосредствени ученици на Кирил и Методий, а Кириловото житие дори е било писано при сътрудничеството на Методий[8]. Нямаме изобщо никакво основание да се съмняваме в достоверността на приведеното известия на житието — че при посещението на Методий в Цариград там биват задържани двама негови ученици с книги.

С каква цел са били задържани в Цариград двамата ученици на Методий и славянските книги?

Задържането на Методиевите ученици и на славянските книги в Цариград несъмнено е във връзка със забележителната политика на

патриарх Фотий, който се стреми да разпространи влиянието на Източната църква далеч на Североизток и Северозапад в Европа и има преди всичко тая заслуга, че е разбирал промените, станали в Европа с навлизането на т.нар. „варварски“ народи в живота на континента, преди всичко на славянските народи, и че признава на тия народи правото да усвояват християнското и културното наследство на епохата. В стремежа си да разпростре влиянието си сред тях, Византия при Фотий си служи с едно средство, което много допринася за по-бързото оформяне на свой народностен живот — книжнина на родния език.

Ръководството на византийската църква, която получава директивите си за ново отношение към непокръстените още или току-що покръстените по-близки и по-далечни народи от патриарх Фотий, несъмнено полага грижи и Борис да получи средства за организиране на църковния живот в своята държава и за правилното разбиране на православното християнство по споменатия начин. Първо свидетелство за грижите на Византия за укрепването на християнството в България представя посоченото Послание на Фотий, изпратено на Борис след покръстването й. Задържането на двама Методиеви ученици с книги в Цариград е могло да стане преди всичко с оглед на бъде удовлетворено желанието на Борис да има наставници, които са могли да разясняват християнското учение на разбираем на по-широките слоеве език, за да приобщи тези слоеве към новата църква и държавата. Това се е съгласувало с политиката на Фотий за приобщаването на народите към византийската култура, към византийското културно наследство.

Очертаната политика на Фотий е явна и от потребностите около кръщението на росите все по това време. Както съобщава т.нар. Бандуриев летопис, при кръщението на росите били изпратени в земята им трима просветени мъже, които поучавали, кръщавали и наставлявали в „християнско благочестие“. Виждайки обаче „варварството и съвършеното невежество“ на кръщавания народ, те „не заблагоразсъдили да го учат по елинските 24 букви, боейки се да не го отклонят отново от благочестието“, а им начертали 35 букви и по тях го учили[9].

При задържането на двамата Методиеви ученици с книги ще е играл първостепенна роля и Методий. Знаем, че той е бил свързан със славяните в страната ни, защото те са били основна маса и на населението в областта, на която той преди време е бил управител. Освен това е добре известно, че той е превърнал в смисъл на живота си делото на славянската просвета. И явно е мислел за създаването на славянска църква в България, и за въвеждането на славянската писменост в нея.

За отношението на Методий и неговите сподвижници към България говорят добре думите на Климентовия житиеписец, казани за преследваните във Велика Моравия негови ученици: „. . . Христовите изповедници охотно се запътиха към България — за българите те мислеха, понеже се надяваха, че България ще им даде успокоение“[10]. Не значат ли тези думи, че на Методий и неговите сподвижници вече е минала мисълта за работа в България, подобна на онази, която са вършели във Велика Моравия? И дори нещо повече — че тая работа е започнала в България?

Мисля, можем да смятаме, че инициативата за задържане на двама славянски просветители в Цариград с оглед да бъдат пратени в България е могла да се роди в съзнанието на Методий.

Както и да е, но задържаните в Цариград Методиеви ученици — не можем да се съмняваме в това — са били изпратени в България, на Борис. Там те пристигат с всичките си знания на ученици на великите славянски

просветители, с целия свой опит и с опита на основоположниците на славянските литератури. Така те пренасят Кирило-Методиевата традиция в сърцето на България, в нейната столица, полагат основите на славянската църква, групират около себе си интелигентни и ученолюбиви славяни, ограмотяват ги със славянското писмо, полагат първоосновите на Преславската славянска книжовна школа, която измества съществуващата навярно гръцка книжовна школа.

Някои изследователи, изхождайки от положението, че Методиевите ученици са пренесли Кирило-Методиавата традиция в България непосредствено след смъртта на своя велик учител, след като са били подложени на най-жестоки преследвания в Моравия, след като са били влачени „голи в тръните" и са дошли в България спасени с бягство и откупени от робство, поставиха въпроса, дали те, идвайки в България, са могли да донесат със себе си създадените славянски книги — склонни да дирят в България от IX—X в. нови преводачи и преводи на основната християнска литература.

Въпросът за пренасянето на Кирило-Методиевите преводи в България сега се изяснява: при пътуването на Методий във Византия византийските управници задържат в Цариград не само двама негови ученици, но и книги: „Цѣсарь . . . оудрьжа отъ оученикъ его попа и дьіакона *съ книгами*". Тези книги биват пренесени в България — носят ги със себе си тук задържаните двама Методиеви ученици, — ето защо не е било нужно да се прави нов превод на основните религиозни книги в България.

Бихме ли могли да открием в България, в българската църква, култура и книжност попа и дякона, за които говори Методиевото житие?

Известни ни са трима Кирило-Методиеви и Методиеви ученици, работили в България: Климент, Наум и Константин Преславски (в България идва и Ангеларий, но той умира наскоро след това и не е играл роля в пренасянето на Кирило-Методиевата традиция тук).

Знаем кога Климент и Наум са дошли в България — след Методиевата смърт. Кога обаче идва Константин Преславски — това с положителност не знаем.

Константин Преславски, известен още като Презвитер Константин, Епископ Константин и Константин Български, заема едно от първите места между организаторите на църковния, културния и литературен живот в България през епохата. Фактът, че той е един от първите български славянски епископи и при това, че е станал епископ в Българската столица Преслав, говори за голямата негова роля в организирането и развитието на църковния, културния и книжовен живот на средновековна България. За същото свидетелствуват, разбира се, и неговите значителни книжовни трудове, с които той се врежда между първите продължители на Кирило-Методиевата традиция.

Константин Преславски ни е известен като Методиев ученик от една бележка, която се намира в ръкописа със „Словата" на Атанасий Александрийски против арияните, преведени от него. Приписката гласи: „Тези благочестиви книги, наричани Атанасий, по повелението на нашия български княз, именуван Симеон, преведе епископ Константин на славянски език от гръцки в годината от началото на света 6414 (906), индикт 10, който е ученик на Методий, архиепископа на Моравия, а ги написа Тудор Черноризец Доксов, по повелението на същия княз, в 6415 (907) г., 14 индикт, на устието на Тича, гдето е изградена от същия княз светата златна нова черква . . ."[11].

За да носи почетното прозвище „Методиев ученик", Константин Преславски е прекарал несъмнено известно време с Методий във Великоморавските княжества.

Кога и как е дошъл той в България?

Засега обикновено се смята, че Константин е бил един от по-младите ученици на Методий, които след смъртта на своя учител и разгрома на славянската църква във Велика Моравия биват продадени — по съобщението на Пространното Климентово житие — в робство, откъдето биват откупени от византийски сановник, след което някои от тях са преминали в България. Климентовото житие съобщава: „А по-младите презвитери и дякони продаваха на евреите, при все че самите бяха достойни за участта на Юда и за бесилка. Защото, както Юда продаде Христа, така и тези продадоха Христовите служители, или по-добре приятелите му, както самият той ги нарича, а смея дори да кажа: и помазаниците. Тях продадоха на тия, които винаги го огорчаваха. А те съвсем не бяха малко: до двеста се наброяваха само служителите на олтара, както казахме по-горе“[12].

Мъчно е да се приеме, че един от организаторите на славянския книжовен език в България, Константин Преславски, е изминал тоя дълъг романтичен път, преди да дойде в страната ни. В неговото книжовно дело няма никакво загатване за подобна Одисея. Константин не принадлежи към блестящото съзвездие на т.нар. седмочисленици, въпреки това обаче той заема висок пост в българската столица и българската държава, докато двамата от седмочислениците, Климент и Наум, които са дошли в България, не се задържат по-дълго в Преслав, а отиват да работят в покрайнините на България — в Македония. Тоя факт ни кара да заключим, че Константин Преславски ще е бил единият от тези представители на Кирило-Методиевата школа, които Борис е получил със специалната задача да организират църковния и книжовния живот в България въз основа на Кирило-Методиевото дело, да пренесат Кирило-Методиевата традиция в нашата страна.

Не е без значение да се отбележи, че Константин идва в България като „презвитер“, т.е. като „поп“, какъвто е бил единият от задържаните в Цариград Методиеви ученици. „Презвитер“ той е наречен в наслова на 42 беседа на своя пръв и най-значителен труд — в „Учителното евангелие“. В преписката на Тудор Доксов към преведените от него „Слова“ на Атанасий Александрийски, която приведохме по-горе, той е наречен „епископ“. Но тая приписка възниква по-късно. От факта, че той пише по заповед на българския княз Симеон, както сочи приведената приписка, и от това, че преводът му на „Словата“ на Атанасий Александрийски е преписан от член на княжеското семейство (Тудор Доксов е бил братов син на Борис, братовчед на Симеон) във или в съседство със Симеоновата черква при р. Тича-Камчия, е ясно, че той, Константин, е работил при княжеския двор, в столицата на България, което ще рече, че е заемал високо положение в българската държава, каквото би заел специално изискан и специално изпратен изпълнител на големия замисъл на българския княз.

Ако единият Методиев ученик, задържан в Цариград, е бил презвитерът Константин, т.е. „попът“, остава открит въпросът, кой е бил другият, т.е. „дяконът“. Мъчно е да се установи кой е бил той, защото изрично като Кирило-Методиеви и Методиеви ученици, дошли в България, в паметниците са отбелязани само поменатите вече дейци. Може би това е бил Презвитер Григорий, монах, който по времето на Симеон е станал надзирател на всички български черкви и който е познат и като плодовит книжовник. Известие за него се намира в една приписка към Хрониката на Йоан Малала. Приписката гласи: „Книги на Стария завет, разкриващи образите на Новия завет и тяхната истинност, преведени от гръцки на

славянски език при българския княз Симеон, син на Борис, от Григорий Презвитер-Мних, черковник на всички български черкви, по заповед на същия книголюбец княз Симеон, или по-добре казано, боголюбец“[13]. Дошъл като дякон в България, по-късно Григорий става монах-презвитер и получава висок пост в организацията на българската църква. Тоя му висок пост може да свидетелствува, че е бил изпратен заедно с Константин Преславски със спациалната задача да организира църква и книжовност в България въз основа на Кирило-Методиевата традиция.

От цитираната приписка се вижда, че като книжовник Григорий е работил върху превода на старозаветните книги. Тази му работа го доближава до Методий, който, както знаем, също е работил върху такъв превод. Методий работи върху превода си, след като се връща в Моравия от посещението си в Цариград, така че превод на старозаветните книги сред книгите, които двамата негови ученици са донесли в България, не е могло да има. Дори и по-късно Методиевият превод на старозаветните книги не са били пренесени в България поради настъпилите в Моравия събития.

Пристигналите в България поп и дякон несъмнено са обучили на славянско четмо и писмо представители на българската общественост. Можем ли да открием в България огрaмотени в Кирило-Методиевата писменост люде, такива, които са започнали книжовна дейност преди идването на прогонените от Моравия Кирилови и Методиеви ученици, преди идването на Климент и Наум в българската столица?

Един от най-рано огрaмотените в славянската писменост люде в българската столица, един от най-ранните книжовници, развил книжовна дейност в България на славянски език, без да е излязъл непосредствено от книжовната школа на Кирил и Методий, е Йоан Екзарх Български.

Цялото съдържание на неговия Пролог към превода на „Богословието“ от Йоан Дамаскин говори за това, че тоя превод е първото книжовно дело на старобългарския писател. Тук Йоан разказва, че той, слушайки много пъти за преводите от гръцки на славянски, направени от Кирил и Методий, желаел и сам да се опита да преведе учителските тълкувания. Но не се осмелявал да стори това, за да не ги „изопачи“. Тепърва, когато Черноризец Докс настоял пред него и го молел да се залови за превеждането им, се решил и започнал да превежда „Богословието“. Черноризец Докс му казал: „Каква друга работа има попът освен поучението? И ако си поел тази служба, то ти си длъжен да я вършиш“[14].

Прологът към превода слидетелствува и за първите в нашия нов културен живот творчески, книжовни мъки. „Побоях се, размисляйки, да не би, като се потрудя за полза на чадата да преведа на своя език учителските сказания, да ги изопача — говори Йоан: — защото зная тъпостта и грубостта на своя ум и плътската си немощ и ленност. Обмисляйки всичко това, отказах се“[15].

Разсъжденията му за превода са свидетелство, че той е един от първите преводачи, ако не пръв преводач у нас; ето защо и чувствува нужда да обясни на своя читател някои особености на преводаческото изкуство: „Заради това, братя, не обръщайте внимание, ако някъде не намерите същата дума, защото в употребената дума е положен същият смисъл. И свети Дионисий говори: „Безплодно е, мисля, дори и неправилно да се обръща внимание не на силата и смисъла, а на думите“. И не е смислено, ако някои искат да разберат божествените слова, да слушат само голите звукове, а смисълът да отминава слуха им, да остава вън, и да не искат да знаят какво означава думата. . .“[16].

Но ако Йоан е един от първите преводачи или пръв преводач на старобългарски в България, това значи, че той превежда и пише, преди да са започнали да пишат и превеждат в България Методиевите ученици. Дошлите двама от тях са имали толкова много работа с организирането на славянската църква и с огрaмотяването на ученолюбивите преславци, че не са започнали да пишат и превеждат.

В Пролога на Йоан към „Богословието" се говори само за преводите на Кирил и Методий, за чиято преводаческа дейност Йоан бил слушал: „Понеже прочее светият човек божи Константин, Философът, много труд употреби, устройвайки писмената на славянските книги и превеждайки избор от Евангелието и Апостола. . . Методий, неговият брат, преведе всички уставни книги. . . — 60 от елински език. . . Аз пък, слушайки това. . . Онези 60 беше превел вече Методий, както чувах. . ."[17]

Но най-интересното в случая е, че Йоан говори за Методий като за жив. След смъртта на Константин-Кирил — пише той пак в Пролога — на тоя свят, в тоя живот остана великият архиепископ Методий, неговият брат („По отъшьствнн же ѥго — на Кирил — къ богоу оста в жнтнн семь велнкъı н божьн архиепнскоупъ мефодьн, братъ ѥго. . ."[18]. Йоан едва ли е имал възможност да научи за Методиевата смърт, преди да дойдат Методиевите ученици Климент, Наум и Ангеларий в Преслав. Естествено е той да говори за Методий като за жив, щом като започва своя превод, преди да са дошли поменатите Методиеви ученици в Борисовата резиденция.

Цитираните току-що думи от Пролога на „Богословието" добиват пълния си смисъл, когато се поставят във връзка с цялото онова колебание на Йоан да започне своя превод и с разсъжденията му за превода, и които показват, че Йоан се оформя като книжовник независимо от книжовниците на Кирило-Методиевата школа, за чиято дейност той само бил слушал. Разгледани в тази връзка, приведените думи на Йоан не позволяват тълкуване, каквото би могло да се даде и каквото вероятно някои ще направят, че Йоан говори за солунските братя изобщо и думите „остана в тоя живот" означава само, че Кирил е умрял преди Методий.

И така, щом като Йоан е писал своето „Богословие" преди да дойдат Методиевите ученици Климент и Наум в България, ясно е, че книжовността в официална България е започнала преди 886 г., че Преславската школа, на която принадлежи Йоан като писател, е създадена преди смъртта на Методий или най-малко преди 886 г., когато се смята, че Климент и Наум са дошли в България.

Ако Преславската книжовна школа е възникнала преди идването на Климент и Наум в България, кой я е ръководил?

Видяхме, че Йоан Екзарх е бил подбуден към книжовна работа от Черноризец Докс (или Дукс). Цитирах думите на „черноризеца" (т.е. монаха), отправени към Йоан: „Каква друга работа има попът, освен поучението? И ако си поел тази служба, ти и си ми длъжен да я вършиш". Известно ни е кой е бил Черноризец Докс — братът на княз Борис. По всичко личи, че той е бил натоварен да се грижи за духовния живот в държавата. Особено местоимението „МИ" във второто изречение на цитата („И ако си поел тази служба, то и си МИ длъжен да я вършиш" — „да ельма же есн слоужьбоу тоу прнялъ, то н се мн ноужда есть дѣлатн") говори за това, че Черноризец Докс е бил ръководител на духовния живот в България. Бидейки духовно лице — „черноризец" и същевременно брат на княза, той не ще се е занимавал само с молитви, ще е имал и управленски функции.

Но в Борисовата резиденция — мисля Преслав — идват Климент и Наум. Българският княз, както съобщава житиеписецът, ги посреща с радост. За своята културна и „Славянска политика“ той се е нуждаел от тях. За централното ръководство на културната и „славянска политика“ в столицата си той е разполагал с двамата ученици на Методий, изпратени в България от Методий със специалната задача да организират славянска църква в България. От новодошлите двама Методиеви ученици той задържа в Преслав само единия — така че в столицата си той е разполагал с трима Методиеви ученици. Преславската школа вече е била създадена и се е нуждаела само от укрепване. Пристигналите преди Климент и Наум Методиеви ученици вече са имали функции — били са натоварени с централното ръководство на славянската църква в България. Ето защо Борис назначава Наум за ръководител на Преславската книжовна школа. Като ученик на Кирил и Методий той безспорно е бил по-вещ в славянската книжовна работа от Докс. А Докс е имал по-широки задачи в живота на държавата. Чувствувайки нужда от един извънредно опитен просветен и църковен деец да укрепи държавната си, народностна и просветна политика в един отдалечен и най-застрашен от погърчване край на своята държава — Македония, той натоварва най-изтъкнатия Методиев ученик Климент със задачата да организира в Охрид второ културно средище.

Климент притежава всички качества да създаде и втора книжовна школа в България, Охридската, която започва работата си редом с Преславската. И ако Преславската книжовна школа е разгърнала дейността си в манастира „Свети Пантелеймон“, то Климент с помощта на княз Борис създава подобен манастир със същото име и същите функции в Охрид. И обвързаността на двата центъра се е изразявала не само с еднаквите имена на манастирите. Техните ръководители са били свързани с духовно родство, бидейки и двамата ученици на знаменитите основоположници на славянската писменост и църква Кирил и Методий. А както съобщава първото Наумово житие, те са били и братя: „И, братя, да не остане без помен братът на блажения Климент, и другар, и състрадалец, с когото и пострада много беди и страдания от еретиците, Наум, който беше презвитер“[19]. Обикновено се мисли, че думата „брат“ в житието е употребена като „брат во Христе“, „манастирски другар на Климент“. Но имаме основание да смятаме, че двамата са били и родни братя. Първо, Климент е бил епископ, а не манастирски сподвижник на Наум, който е бил само прост монах, презвитер. Второ, начинът, по който е употребена думата „брат“ в житието, не редом с другите определения „другар и състрадалец“, а отделно „братът на блажения Климент“, изтъква по-друга връзка между двамата — рождени братя. И трето, Краткото житие на Климент съобщава, че Климент бил по произход „мизиец“: „Този велик наш отец и светилник на България е роден от европейските мизи, които повечето хора знаят за българи“[20]. Авторът на второто житие на Наум съобщава, че Наум е израсъл в Мизия: „сън прѣподов'ны н велнкїн от'цъ наѹмъ прозевѣ въ мнн'сїю“[21].

За това, че Наум е бил назначен за ръководител на Преславското културно средище, съдим от един пасаж в Пролога на „Учителното евангелие“ на Константин Преславски, където авторът на труда посочва, че е написал труда си, подбуден от Наум: „Ето защо и аз, незначителният Константин, бидейки убеден за това от твоите прошения, брате Науме, и от казаните по-горе повеления, преклоних се пред твоето смирение“[22].

Своя пост в Преслав Наум заема 7 години — от 886 до 893 г. Когато по това време под ръководството на новия български княз Симеон биват

проведени редица реформи и Симеон издига Климент в епископ, той изпраща Наум „да учителствува вместо него“[23]. Той извършва това, защото решава сам да ръководи Преславската книжовна школа.

Последното заключаваме особено от трудовете на Йоан Екзарх и Константин Преславски, както и от първия Симеонов сборник, познат по препис от 1073 г.

Втория си значителен труд — „Шестоднев“, Йоан пише за Симеон. Поднася го нему като дар, възхваля го за неговото христолюбие и книголюбие и обяснява значението на книжовния труд от вида, който поднася на княза. Очевидно той му „посвещава“ труда си. Както в ново време „посвещенията“ често започват с обръщение към лицата, за които се отнасят, така и Йоан пряко се обръща към княза, очертавайки образа му на просветен владетел, който не престава да изучава нарежданията на писанията и създанията на божеството и да се стреми да се украсява и прославя с тях: „Какво по-хубаво, какво по-сладко има за боголюбците, които жадуват за вечен живот, от това никога да не отстъпват с мисълта си от бога и винаги да помнят неговите добри творения. Ето, и ти така, господарю княже мой, славни Симеоне христолюбче, не преставаш да издирваш неговите повеления и творения и искаш да се украсяваш и прославяш с тях“[24].

Видяхме, че Константин Преславски написва труда си „Учително евангелие“ по настояването на Наум. По онова време Наум е бил ръководител на Преславската школа. Очевидно Константин пише труда си преди 893 г., докато Наум е в Преслав, а Константин е бил още презвитер. По-късно той превежда труда „Слова против арияните“ на Атанасий Александрийски. Превода си извършва по заповед на княз Симеон в 906 г. Пак по заповед на Симеон тоя труд преписва книжовникът Тудор Доксов в 907 г. Сега Константин е вече епископ. Всичко това знаем от приписката на Тудор Доксов към преписания от него труд, която вече приведохме.

Симеоновият сборник, познат по препис от 1073 г. за руския княз Светослав,[25] носи в нашия текст името на Симеон, защото е бил писан за него. Сборникът се открива с една стихотворна Похвала на Симеон, който вече е цар. Старобългарският поет възпява Симеон не само като мощен владетел, но и като „книголюбец“. Той е заповядал на непоменатия книжовник да създаде труда:

> Повеля на мен нищо незнаещия
> да извършва промяна на речта,
> като спазя тъждество на смисъла[26].

Образът на „книголюбеца“ цар доминира в стихотворението. Виждаме го най-напред със „силното желание“ („Възжєланиєм сѣло възжєлавъ“) да проникне в мислите, „скрити в глъбините на многотрудните книги“. По-нататък го виждаме улисан в книжовни занимания: като трудолюбива пчела от всеки цвят на писанието събира мисли в многомъдрото си сърце, като в пчелна пита. Виждаме го още да пролива пред болярите си събраните от книгите мисли „като сладък мед“, за да ги просвети. „Книголюбеца“ Симеон виждаме най-сетне да пълни дворците си с книги.

Грижейки се за книжовното развитие, Симеон превръща дейците на Преславската школа в придворни книжовници. Такива са преди всичко Константин Преславски, който пише за владетеля „Словата против арияните“, Йоан Екзарх, който пише пак за него своя „Шестоднев“ и Черноризец Храбър, който написва знаменитото си „Сказание за буквите“,

за да защити новата славянска писменост и „славянската политика“ на българския владетелски дом.

Симеон не само нарежда какво да се пише, но и сам участвува в книжовната дейност. Негов личен книжовен труд е сборникът, наречен „Златоструй“ — „Златоструѩ“, в който влизат слова на византийския „отец на църквата“ Йоан Златоуст. Към словата на сборника е поместен Пролог, в който се съобщава:

„Пролог на самия христолюбец цар Симеон.

Като изучава всички книги, древни и нови, канонични и неканонични, и преди всичко божественото писание, и като разбра нравите и обичаите на всички учители и тяхната мъдрост, благородният цар Симеон бе възхитен от словестната мъдрост на блажения Йоан Златоуст и от благодатта му от светия дух. Препрочитайки всички книги, той избра слова от всичките му книги и състави от тях тая единствена книга, която нарече Златоструя“[27].

Като ръководител на школата Симеон извършва едно достойно за отбелязване дело, мисля, още когато поема ръководството ѝ: нарежда да бъде сменена глаголическата писменост с кирилската. За това имаме съобщение в летописния паметник „лѣтописецъ вскорѣ“ от партриарх Никифор. Тук се говори за едно събитие, наречено „прѣложенїе книгъ“. Това събитие станало 30 години след кръщението на Българите и 77 години след седмия събор и в 6406 г. „от Адам“. По изчислението на В. Н. Златарски „преложението на книгите“ е било извършено в 893 г. Думата „прѣложеннїе“ трябва да тълкуваме не като нов превод на гръцките богослужебни книги на старобългарски език, както мислят някои, а като замяна („прѣложенние“ в смисъл на μεταβολή, mutatio), т.е. замяна на глаголическото писмо с кирилско, транскрипция на текстовете[28].

30 години след кръщението на българите — това значи „преложението“ на книгите е станало по времето, когато Симеон току-що е заел българския престол. Трябва да смятаме, че транскрипцията на текстовете, които са били писани с глаголица, е станало с кирилско писмо по негово нареждане, включвайки се в реформите, извършени от новия княз. Получил образованието си в Цариград, където е усвоил в съвършенство гръцкото писмо, той не можел да приеме глаголицата, която ще му се е видяла чудновата и трудна азбука, и запознавайки се с кирилицата — едно славянизирано гръцко писмо, което можело да бъде усвоено лесно от мнозина от окръжението му, запознати с гръцкото писмо, Симеон решава да я приеме като официално писмо на българската държава и църква. Нейната близост до гръцкото писмо затваряла устата на всички, които смятали глаголицата за „варварско“ писмо, а гръцкото, което се включва в кирилицата, за съвършено, дори за „свещено“. За да направи голямата си кариера в Симеоновата държава, Константин Преславски ще е одобрил промяната, извършена от младия княз.

Но не и тогавашният ръководител на Преславската книжовна школа Наум.

Наум като ученик на Кирил и Методий е бил несъмнено за съхранението на глаголическата писменост, на която учел и младите славянски книжовници и която е била писменост на ръководената от него книжовна школа. С въвеждането на кирилицата в книжовната школа той като че ли е станал излишен, напуща Преслав и се отправя за Охрид, където Климент също пишел с азбуката на своите учители и обучавал на нея своите ученици. Това можем да заключим от факта, че най-важни глаголически паметници, с които днес разполагаме, са възникнали в Македония. От друга

страна, кирилицата е била възприета широко в Североизточна България. Ето защо е минала рано и в Русия. А. И. Соболевски пише: „Древняя Русь стала пользоваться кириллицею, повидимому, еще до крещения св. Владимира, со времени появления первых христиан в Киеве (при Игоре)“[29].

От всичко казано е явно, че в очертаното начално развитие на Преславската книжовна школа можем да разграничим три етапа. *Първият етап* е, когато двамата Методиеви ученици идват в България още докато Методий бил жив. Единият от тях е бил Константин Преславски, вторият — вероятно Презвитер Григорий. Ръководител на школата през тоя етап е бил Борисовият брат Черноризец Докс. Като най-виден книжовник в нея израства Йоан Екзарх, който превежда през този период Богословието“ на Йоан Дамаскин. *Вторият етап* започва с идването на други двама Методиеви ученици — Климент и Наум. Ръководител на школата става Наум. Като най-виден книжовник наред с Йоан Екзарх работи Константин Преславски, който междувременно завършва своето „Учително евангелие“, в което събира беседите си, изнесени пред християнизираното преславско общество. Етапът продължава до времето, когато български княз става Симеон. *Третият етап* е свързан с „книголюбецът“ Симеон. Той лично поема ръководството на школата. През това време в школата работят самият цар Симеон, който, както съобщава летописецът, нарежда да се транскрибират глаголическите текстове, създадени от Кирил и Методий, с кирилското писмо, Йоан Екзарх Български, който написва своя „Шестоднев“, Константин Преславски, който превежда „Словата против арияните“ на Атанасий Александрийски, Черноризец Тудор Доксов и Черноризец Храбър.

Преславската школа се е развивала постепенно. Достигайки големия си разцвет, тя вече е била в състояние да изиграе историческата си роля в развитието на българите и славяните.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Посланието е издадено на гръцки и български от митрополит Симеон в Български старини, кн. V, 1917, 32—91.

[2] „Отговорите“ са дадени на латински и български от Д. Дечев, Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите, София, 1922.

[3] Виж Златарски, В. Н. История на Българската държава през средните векове. 1, 2, С., 1927, с. 85 и сл.

[4] Пак там.

[5] Теофилакт, Климент Охридски, изд. Ал. Милев. С., 1955, с. 66 и сл.

[6] „ꙗко отьче чьстьныи, вельмн тебе желаю видѣтн; то добро сѫтворн, потрѹдн сѧ до насъ, да тѧ вндимъ дондеже есн на семь свѣтѣ, н молитвѹ твою прнимемъ“. — Изд. Ал. Т. — Балан, Кирил и Методий, I, С., 1920, с. 94.

[7] „авние же шьдъшю емѹ тамо прнатъ н съ чьстню цѣсарь велнкою н радостью, н оученне его похваль оудьржа отъ оученнкъ его попа н дїакона съ книгамн“. — Пак там, същата страница.

[8] Виж доказателствата за това положение в моята работа; Die Italienische Legende, S. 1939.

[9] Виж моята студия: Письменность россов, Сборник Cyrillo-Methodiana. Zur Frühgeschichte des Cristentums bei den Slaven. 863—1963. Köln-Graz 1964, с. 372 с литература.

[10] Теофилакт, Климент Охридски, посоченото издание, с. 64.

[11] сїа книгн блаочестныа, нарнчемыа аѳанасїн, повелѣнїемь кназа болгарска именем' снмеона прелож н епнскопъ констянтнн в' словенскъ ꙗзык' от гречьска в лѣто начала мнра ѵ҃ѵ҃. ї҃. а҃. нндннктъ. ї҃. вченнкъ съı меѳодов', архїепнскопа моравы. . .“ — Приписката е издавана много пъти, виж оригиналния ѝ текст у А. Горский и К. Невоструев, Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки, II 2, М., 1859, 32—33.

[12] Ὅσοι δὲ τῶν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων ἦσαν νεώτεροι, τούτους δή τοῖ Ἰουδαίσις ἐπώλουν οἱ τῆς Ἰούδα μοίρας καὶ τῆς ἀγχόνης ἐπάξιοι· ὡς γὰρ ἐκεῖνος Χριστὸν, οὕτως οὗτοι τοὺς Χριστοῦ δούλους, μᾶλλον δὲ φίλους, κατ' αὐτὸν ἐκεῖνον εἰπεῖν, θαῤῥήσας δὲ φήσαιμι καὶ κριστοῦς, τοῖσ 'αεὶ παραπικραίνουσιν 'απειδίδουσαν· οὐκ ολίγοι δὲ πάντως ἦσαν, 'αλλ' εἰς